

Ramiz Cəlal oğlu Əliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0000-2707-1018>

E-mail: ramizeliyev905@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(6\).48-53](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(6).48-53)

TƏLİMDƏ ƏKS-ƏLAQƏNİN YARADILMASININ PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ ƏSASLARI

Ramiz Jalal Aliyev

teacher at Azerbaijan State Pedagogical University,

doctor of philosophy in pedagogy

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL BASES OF CREATING FEEDBACK IN TRAINING

Рамиз Джалал оглы Алиев

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,

доктор философии по педагогике

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ В ОБУЧЕНИИ

Xülasə. Məqalədə təlim prosesində əks əlaqənin yaradılmasının əsas cəhətlərindən, problemin pedaqoji-psixoloji həll yollarından danışılır, təhsilalanların fənnə marağını artırmaq üçün konkret təkliflər verilir. Müəllim-şagird əməkdaşlığının, onlar arasında qarşılıqlı təsir imkanlarının genişləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayan bu amillərdən istifadəyə dair nümunələr göstərilir. Eyni zamanda yeni mərhələdə kurikulum təhsil proqramına yönələn pedaqoji-psixoloji yanaşmalar fonunda emosional effektlərin təsiri altında yaradılan müəllim-şagird münasibətləri zamanı tələbyönlü əks əlaqə mexanizmi yaranır. Müasir məktəb sistemində gücəuyğunluq bir prinsip olaraq populyar deyil, sanki münasibətlər tələblərə uyğun qurulduqda şagirdlərin özünə nəzarəti artır; motivasiya və cavabdehlik hissi yüksəlir, bu zaman özlərini və qarşı tərəfi qiymətləndirmək qabiliyyəti kimi fikirlər məqalədə açıqlanır. Həmçinin nəzərə alsaq ki, müasir dərstdə təlimin keyfiyyəti şagirdlərin təlim nəticələrindən, onların bilik, bacarıq və vərdislərə hansı səviyyədə yiyələnmələrindən asılıdır, bu zaman şagird kollektivinə verilən qiymət müəllimin özünə verilən qiymət kimi dəyərləndirilir, bu da əqli inkişaf mərhələsində müəllimin əks əlaqə yaratmaq qabiliyyətinin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Məqalədə bu məqamlar üzərində dayanılmış, səmərəli əks əlaqə üsul və formaları şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: *təhsil, təlim, əks əlaqə, emosional effektlər, müəllim-şagird əməkdaşlığı, motivasiya, mənimsəmə, rəqabət*

Abstract. The article talks about the main aspects of creating feedback in the training process, pedagogical and psychological solutions to the problem, gives specific suggestions to increase the interest of students in the subject. Examples of the use of these factors, which play an important role in expanding the opportunities for interaction between teachers and students, are shown. At the same time, new In the background of pedagogical-psychological approaches aimed at the curriculum education program at the stage, a demand-oriented feedback mechanism is created during the teacher-student relationship created under the influence of emotional effects. In the modern school system, force compatibility is not popular as a principle, as if the students' self-control increases when the relationship is established according to the requirements; motivation and sense of responsibility rises, at this time ideas such as the ability to evaluate themselves and the other party are disclosed in the article. Also, if we take into account that the quality of education in modern classes depends on the learning results of students, the level of their acquisition of knowledge, skills and habits, then the grade given to the student body is the same as the grade given to the teacher himself. is evaluated, which is determined by the level of the teacher's ability to create feedback at the stage of mental development. The article focused on these points and explained the methods and forms of effective feedback.

Keywords: *education, training, feedback, emotional effects, teacher-student cooperation, motivation, mastery, competition*

Аннотация. В статье рассматриваются основные аспекты создания обратной связи в учебном процессе, обсуждаются педагогико-психологические пути решения данной проблемы и приводятся конкретные предложения, направленные на повышение интереса обучающихся к предмету. Показаны примеры использования факторов, играющих важную роль в расширении сотрудничества между учителем и учеником, а также возможностей их взаимного влияния. Одновременно отмечается, что на новом этапе, на фоне педагогико-психологических подходов, ориентированных на образовательные программы куррикулума, под воздействием эмоциональных эффектов формируется механизм обратной связи, ориентированный на потребности учащегося. В современной школьной системе принцип соответствия возможностей требованиям не является распространённым, однако, когда отношения строятся в соответствии с требованиями, повышается самоконтроль учащихся, усиливаются мотивация и чувство ответственности. В статье также раскрываются такие понятия, как способность оценивать себя и других. Кроме того, учитывается, что качество обучения на современном уроке зависит от учебных результатов учащихся, от уровня усвоения ими знаний, умений и навыков. В этом контексте оценка, данная ученическому коллективу, воспринимается как оценка самого учителя, что определяется уровнем его способности создавать обратную связь на этапе интеллектуального развития. В статье подробно рассматриваются эти аспекты, анализируются эффективные методы и формы организации обратной связи.

Ключевые слова: образование, обучение, обратная связь, эмоциональные эффекты, сотрудничество учителя и ученика, мотивация, усвоение, конкуренция

Müasir dövrdə təlimdə əks əlaqənin yaradılmasının pedaqoji-psixoloji mexanizmlərinin tədqiqata cəlb edilməsi ilə bərabər əks əlaqə zamanı müxtəlif parametrlərin dəyişmə dinamikası nəzərə alınmalıdır. Araşdırmalar göstərdi ki, neqativ təsirlər zamanı təhsilalanlarda motivasiya, özünüqiymətləndirmə, təlim nailiyyətlərinin dəyişməsi pozitiv təsirlərə nisbətən daha yüksəkdir. Bu amil onu təsdiq edir ki, müsbət və mənfi emosional əlavələr zamanı əks əlaqə müxtəlif məzmunlu olmaqla ciddi dəyişikliyə uğrayır, bu əlaqələr nə qədər sistemli və ardıcıl xarakter alırsa, şəxsiyyətin inkişafı üçün ciddi stimullaşdırıcı sfera bərqərar ola bilər. Nəzərə alaq ki, emosional effektlərin təsiri altında şəxsiyyət və vətəndaş hazırlığı həyata keçirilir. Anlaşılan dillə desək, pozitiv əlavələr təlimdə öyrənilərdə qavrama, anlama, möhkəmlətmə, tətbiqetmə imkanlarını artırır, motivasiyanı və qrupdaxili qiymətləndirmənin, o cümlədən özünüqiymətləndirmənin adekvatlığını bir qədər intensivləşdirir, şəxsiyyətin maraq, tələbat, istək və qabiliyyətlərinə uyğun öyrədici mühitin yaradılmasına psixoloji zəmin yaradır. Əksinə, neqativ əlavələr təlimdə mənimsəməni, motivasiyanı aşağı salır və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı üçün ciddi maneələr yaradır [1, 6].

Alimlər şəxsiyyət hazırlığında əks əlaqənin rolundan bəhs edərək onu başqalarının dəqiq qavranılmasını yüksəldən, obrazın düzəlişlər etməsinə kömək edən və kommunikasiya üzrə partnyorun davranışının dəqiq proqnozlaşdırılmasına (ehtimallar üzrə) imkan verən əsas ideya

kimi irəli sürürlər. Nəzərə alsaq ki, əks əlaqə fəaliyyətin keyfiyyəti və kommunikasiyanın effektivliyi ilə bağlıdır. Şəxsiyyətin fərdi və yaş xüsusiyyətləri baxımından informasiya mübadiləsinə uyğun əks əlaqə o zaman mümkündür ki, onda respientin davranışının gözlənilən istiqamətdə dəyişməsinə gətirib çıxarsın.

Şəxsiyyətin quruluşu, təhsili, inkişafı və sosiallaşması səmərəli əks əlaqə zamanı mümkündür. Belə ki, həm dərkolunmayan, şüuraltı instinktlərə, hisslərə əsaslanan şəxsiyyətin, sosial mənə malik şəxsiyyətin, həm də mükəmməl şəxsiyyətin inkişafında effektiv əks əlaqənin rolu inkar edilməzdir, çünki şəxsiyyət qarşılıqlı münasibətlər fonunda, qarşılıqlı təsir imkanlarına malik tərəflər arasında formalaşır. Tədqiqatçılar genetik başlanğıc kimi əks əlaqə formasını insan üçün təsəvvür etdikdə belə qərara gəlirlər ki, başlanğıcda uşağın şüuru anadangəlmə əks əlaqə kimi formalaşır. Mövcud əks əlaqə sosial möhkəmləndirmə üçün nümunə rolunda çıxış edir və növbəti möhkəmləndirmənin əsasını təşkil edir. Əks əlaqənin xüsusi strategiyası və başqa adamlarla əks əlaqənin yaradılması mükəmməl şəxsiyyət hazırlığı istiqamətində belə formalaşır. [3, 2]

Əks əlaqənin əsas məqsədlərindən biri də şagirdlərin həyatı bilik, bacarıq və vərdislərə vaxtında sahib olmasına, sosiallaşmasına (məktəb həyatından) və cəmiyyət həyatına hazırlanmasından ibarətdir. Psixoloqlar effektiv əks əlaqə fonunda yaradılan təhsil-təربiyənin fərdlərin (bioloji varlıq olaraq) şəxsiyyətə çevrilmə-

sində, bu sahədə stimullaşdırmanın, motivasiyanın və özünüqiymətləndirmənin əhəmiyyətli təsirini qeyd edirlər.

Müasir şəraitdə kurikulum təhsil proqramına yönələn pedaqoji-psixoloji yanaşmalar ondan xəbər verir ki, emosional effektlərin təsiri altında yaradılan müəllim-şagird münasibətləri zamanı tələbyönlü əks əlaqə mexanizmi yaranır. Bu zaman müəllimlər və şagirdlər arasındakı münasibət vahid pedaqoji tələblərə uyğun bütöv sistem yaradır. AXI müasir şəraitdə hörmətə söykənən tələbkərlilik fonunda şəxsiyyətlər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər yaranır ki, bu amil psixoloji nöqteyi-nəzərdən normal pedaqoji-psixoloji əməkdaşlıq mühitinin yaranmasına əlverişli şərait yarada bilər. Müasir məktəb sistemində pozitiv əks əlaqə şəraitində yaradılan gücəuyğunluq bir prinsip olaraq populyar deyil. Çünki münasibətlər tələblərə uyğun qurulduqda şagirdlərin özünə nəzarəti artır, motivasiya və cavabdehlik hissi yüksəlir, bu zaman özlərini və qarşı tərəfi qiymətləndirmək qabiliyyəti formalaşır.[5, 8]

Mütəxəssislər əks əlaqə mexanizminin təsiri ilə yaranan təlimdə inkişafyönlülük faktoruna haqqında əsaslı fikirlər irəli sürürlər. Onlar haqlı olaraq emosional effektlərin təsiri ilə yaranan psixoloji funksiyaların inkişafından bəhs edir, bu sırada təfəkkürün, hafizənin, diqqətin, nitqin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynayan əks əlaqənin güclü müsbət və mənfi təsirləri haqqında əsaslandırılmış fikirlər söyləyirlər. Əgər baş verən hadisə və proseslər vahid pedaqoji və psixoloji tələblərə cavab verirsə, bu amil informasiya bolluğu şəraitində inkişafa uyğun mühitin mövcudluğundan xəbər verir. Nəzərə alsaq ki, müasir dərstdə təlimin keyfiyyəti şagirdlər tərəfindən qiymətləndirilir, onların fikirləri əsas götürülür, bu da əqli inkişaf məsələlərində müəllimin əks əlaqə yaratmaq qabiliyyətinin səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Tədqiqatçılar effektiv əks əlaqə şəraitində yaranan inkişafyönlü mühitdə əks əlaqənin 2 funksiyasını qeyd edirlər: nəzarətedici və korreksiyaedici funksiyalar. Eyni zamanda inkişafyönlü mühit şəraitində əsas məzmun öyrədici funksiyanın qabardılmasına, standartdırılmamış nəzarət formasına diqqətin yönəldilməsinə, müsbət və mənfi qiymətləndirmə effektinin xarici proseslərinin öyrənilməsinə və bu prosesə valideynlərin cəlb edilməsinə istiqamətlənir. [9, 3]

Səmərəli əks əlaqə şəraitində yaranan inkişafyönlü mühitdə, əvvəlcə, şagirdlərin fəaliyyətində idrak fəallığı müşahidə edilir, bu fəallıq sonrakı mərhələdə əməli fəallığın yaranmasına real zəmin yaradır. Hazırda dünyada hər şeydən əvvəl, informasiyanı qavranmağın və növbəti mərhələdə onları bilik, bacarıq və vərdislərə çevirməyin psixoloji məsələləri öyrənilir. Müəllim-şagird münasibətlərində yaranan əks əlaqə şəraitində inkişafa aparıcı amilləri öyrənmək üçün bu fikirlər nəzərə alın bilər: məlumatı qavrama, anlamaq, möhkəmlətmək və tətbiq etmək üçün psixoloji cəhətdən səfərbər olunmaq; məlumatların sistemləşdirilməsi, ümumiləşdirilməsi və biliklərə çevrilməsi; biliklərin möhkəmləndirilməsi və bacarıq şəklində tətbiq edilməsi və s.

Araşdırmalar göstərir ki, qarşılıqlı əks əlaqə nəticəsində bərqərar olan inkişafa istiqamətlənmiş təlimdə dialoji xarakterli tədbirlərin önə çəkilməsi əks əlaqənin dinamik xarakterini səciyyələndirir. Bu zaman bir-birini dinləməsi və inandırması təlim prosesində səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə keyfiyyətin yüksəldilməsinə psixoloji təsir göstərə bilər.

Tədqiqatçılar emosional effektlərin təsiri altında yaranan əks əlaqə zəminində inkişafyönlü təlimdən bəhs etmiş və motivləri idrakın hərəkətverici qüvvəsi kimi təqdim etmişlər. Zənnimizcə, bu doğru yanaşmadır. Motivasiya isə şəxsiyyətin ona uyğun münasibətlərin dəyişməsidir kimi qeyd edirlər. [2, 6].

Təlim sistemində mövcud olan motivlər-istədraki motivlər, kommunikativ motivlər, peşə motivləri və s. şəxsiyyətin və onun münasibətlərinin mövcud şəraitə uyğun dəyişməsi və inkişaf etdirilməsi prosesidir. Psixoloqlar inkişafyönlü təlim prosesində aparıcı rol oynayan motivləri iki hissəyə bölürlər. Xarici motivlər cəmiyyətdən, o cümlədən fənn müəllimindən, sinif rəhbərindən, valideynlərdən gəlir. Daxili motivlər isə uşağın özündən, onun psixoloji funksiyalarından asılı olan motivlərdir. Təlim fəaliyyətində şagirdin özünün təşəbbüskar, istəkli olması vacib amillərdəndir. Effektiv əks əlaqə şəraitində şagirdin maraq, istək, arzu və qabiliyyəti ilə bağlı faktlar aşkar edilir, sonrakı mərhələdə həm şagirdin, həm də pedaqoji prosesin inkişafı üçün əlverişli psixoloji vəziyyət yaranır.

Zənnimizcə, təlim prosesində pozitiv əks əlaqə şəraitində yaradılan inkişafyönlülüyü təmin etmək üçün motivlərin öyrənilməsi və

formalaşdırılması vacibdir. Belə ki, inkişafyönlü təlim prosesini idarə etmək üçün səmərəli əks əlaqənin imkanlarından istifadə edərək təlim məqsədləri psixoloji baxımdan dəqiqləşdirmək, yaş imkanlarını üzə çıxarmaq, motivasiyanın başlanğıc səviyyəsini öyrənmək, zəruri motivlərin formalaşdırılması kimi prosedur psixoloji yanaşmaları həyata keçirmək, fikrimizcə, doğru olar. [9, 3]

Tədqiqi araşdırmalar göstərir ki, effektiv əks əlaqə fonunda yaradılan motivlərin ən təsirli və nəticəyönlüsü daxili motivlərdir. Əgər şagird mövcud əks əlaqədən yaranan davranış və fəaliyyətindən məmnunluq duyursa, həmin motivasi daxili motiv hesab etmək olar.

Psixoloqlar hesab edir ki, inkişafyönlü təlim prosesində səriştəli müəllimlər motivasiyanın aşağıdakı yanaşmalarını (priyomlar) şagirdlərə təklif edə bilirlər: pozitiv əlavələr təlim nailiyyətlərini, motivasiyanı və özünüqiymətləndirmənin adekvatlığını müəyyən səviyyəyə qədər artırdığına görə işinizi uzunmüddətli perspektivə planlaşdırın; qrupdaxili təlimdə neqativ əlavələr müəyyən həddə qədər mənimləmənin təmin edilməsinə, səmərəliliyin artmasına və qrupdaxili qiymətləndirmənin reallaşmasına maneə yaradırsa, özünü elə yoldaş seçin ki, onunla ünsiyyətdən bir şey öyrənmə biləsiniz, həm də ona bir şey öyrədə biləsiniz; pozitiv və neqativ emosional əlavələr zamanı əks əlaqə ciddi dəyişikliyə məruz qaldığına görə bu əlaqələr bir qədər ciddi davamlı səciyyə daşıdığına görə təlim məşğələləri üçün daimi vaxt müəyyən edin; təlimdə pozitiv fonda əks əlaqənin yaradılması idrak fəallığını artırır, təlimə münasibəti yaxşılaşdırdığına görə ümumi şəkildə öz təliminizin məqsəd və vəzifələrini müəyyən edin; təlimin nəzarət və tənzim etmə funksiyalarında əsasən motivasiyaedici və nəzarətedici komponentlər daha çox araşdırıldığına görə dərslərin məzmununu asan mənimlənilə bilən hissələrə ayırın və əvvəlcə asan, sonra, orta və nəhayət çətin səviyyədə olan hissəni öyrənin; pozitiv əlavələr təlimin adekvatlığını müəyyən səviyyəyə qədər artırdığına görə tapşırığı yerinə yetirib qurtarandan sonra özünü xoş sözlər deyir və s.

Təcrübə göstərir ki, emosional effektlərin təsiri altında yaradılan əks əlaqə şəraitində motivasiyanın təlim müvəffəqiyyətinə təsiri intensivləşir. Belə ki, şagird şəxsiyyətinin davranış, hərəkət və nitqinin idarə edilməsində psixoloq, pedaqoq və valideynlərin maraq və istəyini ifadə edən aparıcı faktor motivasiyadır. Zənnimizcə, motivasiya nəzərə alınmadan şagirdlərlə hər hansı effektiv əks əlaqə mümkün olmaz. Psixoloqlar forma dəyişsə də məzmunca motivasiya anlayışını oxuculara belə təqdim edirlər, yəni müəyyən tələbatın reallaşması ilə bağlı şagirdlərin aktivliyə meyilli olmasıdır. İnkişafyönlü təlim sistemində motivasiya məhz bu funksionu yerinə yetirir. Motiv deyəndə tələbatlar, maraqlar, inam, sosial təsisətmə və dəyərlər başa düşülür. Bu amillər analoq effektiv əks əlaqə şəraitində yaranır və ya aşkar edilir. [5, 9]

Bəs effektiv əks əlaqə fonunda bərqərar olunan motivasiya təlim fəaliyyətinin gedişinə necə təsir göstərir? Psixoloqlar sübut edir ki, motivasiya gücü və quruluşu ilə yalnız keyfiyyətinə görə (məsələn: güclü-zəif) deyil, həm də kəmiyyətinə görə xarakterizə olunur. Nəzərə alsaq ki, motiv dərkətmənin hərəkətvericisidir bu inkişafyönlü təlim prosesində daxili motivasiyadan xəbər verir. Yox əgər sosial, nüfuz, əmək haqqı və s. tələbatlardan danışılırsa bu xarici motivlərdir. Pozitiv əks əlaqəyə uyğun yaradılan motivlər (xarici motivlər) çox vaxt şəxsiyyətin daxili istək və meylləri ilə vəhdət təşkil edir. Motivasiyanın əsl özəyi insanın özündədir. Əgər emosional effektlərin təsiri altında yaranan əks əlaqə pozitiv deyil, neqativ xarakterlidirsə motiv xarici təsirlərin hesabına deyil təhrikedici qüvvə hesabına reallaşsa da, nəticələr ürəkəçən olmayacaq. Deməli, motivlər özü də pozitiv və neqativ xassəli olurlar. Göründüyü kimi xarici pozitiv motivlər, hətta öz təsir imkanlarına görə bərabər olsa da xarici neqativ motivlərdən daha məqsədəuyğun və səmərəli olur. Təlim prosesində müəllim-şagird əks əlaqəsində müvəffəqiyyətə təsir göstərən amillər kimi həm xarici (sosial) faktorlar, həm də daxili (psixoloji) faktorlar qarşılıqlı münasibətlərin formalaşmasında təsirli rolə malikdir. Hazırda tədrisdə motivasiya problemi ilə məşğul olan psixoloqlar və pedaqoqlar motivasiyanın şagirdlərin formalaşmasında və inkişafında böyük əhəmiyyətli olduğunu qeyd edirlər və isbat edirlər ki, motivasiya dərkətmənin reallaşması üçün zəmanətdir. Çünki bunsuz nə tərəkür inkişaf edir, nə də yeni biliklər və bacarıqlar yaranır.

Səmərəli əks əlaqədə məlum olur ki, tədris sistemində motivasiyanın formalaşması və inkişafı

şafı şagirdlərin dərk etmə fəallığı, fərdiliyi və yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla reallaşır. Motivasiyanın təlim uğurlarına təsirini öyrənən əks əlaqənin məğzinə aid olan tədqiqatları iki cəhətdən qruplaşdırmaq olar: birinci təhsildə əks əlaqənin öyrənilməsində şagirdlərin öyrənməsi tədqiq edilir, öyrənmənin, həm də öyrənməyi öyrətmənin daha optimal yolları təhlilə cəlb edilir. Fərqli variantda isə şagirdlərin müəllimə verdikləri cavablar diqqəti cəlb edir. Təbii ki, birinci istiqamətdə təlimdə mənimsəmə prosesi nəzərdə tutulur. Lakin mənimsəmə özünün struktur komponentinə görə əks əlaqədən fərqlənir. Məhz bu amil, fikrimizcə, effektiv əks əlaqə prosesində nəzərə alınmalıdır [4, s. 7].

Tədqiqatçı alimlər motivləri real və qeyri-real olmaqla iki yerə ayırırlar və isbat edirlər ki, təlim prosesi real motivlərə əsaslanır, eyni zamanda daha yüksək, təsiredici təsir imkanlarına malik olur.

İrəlidə qeyd edilən fikirlər effektiv əks əlaqə şəraitində inkişafyönlü təlimin reallaşdırılmasının ən optimal cəhətlərini müəyyən etməyə imkan verə bilər.

Hazırda danışan, dinləyən və işləyən şagirdlərin psixoloji imkanlarını və tərəflərin pozitiv əks əlaqələrinin təsiri altında sağlam rəqabəti və innovativ fəaliyyəti stimullaşdıran psixoloji şəraiti yaratmaq mümkündür. Bildiyimiz kimi əks əlaqə zəminində yaranan rəqabət təlim prosesində yarışın, bəhsin, sivil qayda da təşkil olunan mübarizənin bir yoludur. Psixoloqlar sübut edir ki, müəllim-şagird arasında yaradılan əks əlaqə sağlam rəqabəti və innovativ fəaliyyəti stimullaşdırır, bir şərtlə ki, bu əks əlaqə pozitiv faktorları özündə cəmləndirə bilsin. Hazırda təhsil sistemində təşkil olunan fərqli layihələr sağlam psixoloji ruhun, yenilik xarakterli şagirdlər ordusunun inkişafına və formalaşmasına real zəmin yaradır. Mürəkkəb dinamikaya malik təlim prosesi daha çox sağlam rəqabətə əsaslanan prinsiplər üzərində qurulmalıdır. Əlverişli təhsil mühiti müxtəlif anamlarda başa düşülə bilər. Hesab edirik ki, əlverişli təhsil mühitinin baza komponentlərindən biri də sağlam rəqabət üçün yaradılmış şəraitdir. Sağlam rəqabətin və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması, bu proseslərin idarə edilməsi emosional effektlərin təsiri altında yaradılan əks əlaqənin hansı istiqamətli olmasından çox şey asılıdır. [2,10].

Bəs təlimdə sağlam rəqabət prinsipinin mahiyyətinə uyğun proses necə tənzimlənir? Zənnimizcə, müasir dövrdə təlim prosesində diferensial yanaşma, humanitarlaşdırma, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərə uyğun təlim prosesinə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda təlim prosesində şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin, o cümlədən akselerasiya (sürətləndirmə) amilinin nəzərə alınmasını, senzitiv yaş dövrünün əsas götürülməsini tədqiqatçı alimlər nəzərə almağı vacib hesab edirlər. Çünki səmərəli əks əlaqə şəraitində uyğun parametrlərə rəğmə şagirdləri rəqabətə qoşmaq və nəticəyönlülüüyü təmin etmək mümkündür. Mütləq maraqlar, tələbatlar, istəklər, imkanlar, qabiliyyətlər, temperamentlər nəzərə alınmadan sağlam rəqabət mühiti, fikrimizcə, yaratmaq mümkün deyildir.[12,5]

Tədqiqatçı alimlər qeyd edirlər ki, emosional effektlərin təsiri altında təlim prosesində innovativ fəaliyyəti stimullaşdırmaq olar. Bildiyimiz kimi təlim prosesində yeniliklər tətbiq olunanda, isbatı verildə, nəticələr məlum olanda innovasiyaya çevrilə bilər. Təlim prosesində yeniliklər 2(iki) yolla həyata keçirilir; a) daxili qüvvələr hesabına, yəni şagirdin təfəkkürünün, təxəyyülünün iradəsinin və nitqinin hesabına; xarici qüvvələr, yəni şəxslərin, təhsil vəsaitlərinin və texnologiyaların hesabına. Təlim prosesində yaradılan əks əlaqə şəraitində şagirdlər az vaxt, az qüvvə və vəsait sərf etməklə daha böyük nəticələr əldə edə bilirlər.

Tədqiqi araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə təlimdə əks əlaqənin yaradılmasının irəlidə qeyd olunan cəhətlərindən başqa digər cəhətləri də qeyd edilə bilər: əks əlaqəyə interaksiya kontekstində baxılır; əks əlaqə subyektin nitq fəaliyyətinin refleksiya ilə bağlıdır; əks əlaqə kommunikasiyası subyektinin verbal davranışının sonrakı inkişafına təsir edir və s.

Ümumilikdə, müasir təhsilin humanistləşdirilməsi istiqamətində yeni şəxsiyyət və vətəndaş hazırlığı mərhələsində məhz təqdim etdiyimiz cəhətlərə və müddəalara rəğmə həmin şəxsiyyətin tələbyönlü, inkişafyönlü, rəqabətyönlü və nəticəyönlü fəaliyyəti emosional effektlərin təsiri altında yaradılan əks əlaqə şəraitində mümkün olur, qənaətinə gəlməyimiz, zənnimizcə, doğru yanaşmadır.

Problemin aktuallığı. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında təhsilin modernləşdirilməsi pedaqoji heyətin qarşısında təhsilalanlarla səmərəli əks-əlaqənin yaradılması tələbini qoyur, bunun üçün

şagird-müəllim münasibətlərində bu prosesi pedaqoji-psixoloji cəhətdən əsaslandırmaq və təkmilləşdirilmiş metodologiya hazırlamaq vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalə ümumtəhsil pilləsində pedaqoji prosesdə müəllim-şagird əməkdaşlığının pedaqoji-psixoloji məsələlərinə həsr edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.

Məqalədə orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər

Ədəbiyyat

1. Bayramov, Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya / – Bakı: –2003. – 625 s.
2. Cabbarov, R.V. Təlimdə əks əlaqənin təmin edilməsində emosional effektlərin rolu / R.V. Cabbarov. – Bakı: – 2020. – 248 s.
3. Çələbiyev, N.Z. Təhsil sistemində psixoloji xidmətin elmi nəzəri əsasları / N.Z. Çələbiyev Bakı: –2009. – 312 s.
4. Əliyev, B.H. Təhsildə şəxsiyyət problemi / B.H. Əliyev, R.V. Cabbarov, – Bakı: –2008. – 132 s.
5. Əliyev, B.H. Pedaqoji psixologiya / B.H. Əliyev, K.R. Əliyeva. R.V. Cabbarov. –Bakı: –2011. – 262 s.
6. Əliyev, B.H. Şəxsiyyətə yeni baxış nəzəriyyəsi / B.H. Əliyev. – Bakı: – 1997. –274 s.
7. Həmzəyev, M. Pedaqoji psixologiya / M. Həmzəyev. – Bakı: –1991. – 479 s.
8. Hüseynova, G.Q. Emosiya və motivasiya psixologiyası / G.Q. Hüseynova, Y.Ə. Vəliyeva. – Bakı: – 2004. –358 s.
9. “Okulda çolu zeka kuramı” / Ankara: Pegem yayıncılık, – 2005. – 195 s.
10. “Örgütsel davranış”. Ankara: Ankara universitesi, Eğitim fakültəsi, – 2008, –117 s.
11. Лукьяненко, О.Д. “Обеспечение эффективной обратной связи в дидактическом информийном взаимодействии педагога и ребенка 6-7 лет”/ Лукьяненко О.Д. // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3. Педагогика и психология. 2007, № 3, –75 с.
12. Стремоусова, Е.Н. Эффективность обратной связи и ее специфика в организации // Прикладная юридическая психология. – 2008. № 2, –86 с.

Redaksiyaya daxil olub: 15.10.202